

**PARDUBICKÁ SPOLEČNOST V SEDMDESÁTÝCH
LETECH 19. STOLETÍ**

Vlastimil ZIKMUNDA

Třetí čtvrtina 19. století svým hospodářským a kulturním rozmachem posunula ve východních Čechách do popředí společenského dění Pardubice, které vstoupily do roku 1850 s přibližně pěti tisíci obyvateli převážně české národnosti.¹⁾ Ovšem této společnosti se podařilo v šedesátých letech, tedy vlastně v jednom desetiletí, položit solidní základy pro průmysl strojírenský a potravinářský a rozvinout bohatý kulturně-společenský a politický život, reprezentovaný především na venek zemským poslancem JUDr. Janem Žákem, pardubickým advokátem a jedním z předních činitelů národní strany,

jež jeho působením, ale i za spoluúčasti zvláště pardubického starosty Václava Bubeníka a ředitele pardubické městské české reálné školy Jiljí Vratislava Jahna si udržela v pardubickém volebním okrese měst a míst průmyslových výhradní pozice až do voleb roku 1891.

Dr. Jan Žák ve shodě s čelnými představiteli národní strany stál na stanovisku státoprávní politiky, což mimo jiné vyjádřil i svým podpisem deklarace českých poslanců roku 1868. Žákův podpis deklarace zdvihl v Pardubicích, které po válce prusko-rakouské upadly do politického a kulturního útlumu, prudkou vlnu vlasteneckého nadšení, ostře protidualisticky zaměřeného; silné vzkypění nacionalistických nálad neutuchlo roku 1869 v době konání tábora lidu na Kunětické hoře a po vydání císařského reskriptu z 26. září 1870 vlastně jen zesílilo. Vyplyvá to mimo jiné i ze skutečnosti, že pardubická buržoazie reagující na císařův příslib dát se korunovat na českého krále, byla informována o tom, že císař dal pokyn vídeňské vládě k hledání cesty k dorozumění s českými politiky, kteří měli být přivedeni zpět do říšské rady. Na tajných jednáních s vládními pověřenci se nepřímou podílel v létě roku 1870 i pardubický poslanec dr. Jan Žák. V jeho bytě se totiž 29. srpna 1870 konala tajná porada mezi zmocněnci vídeňské vlády dr. Helfferem, dr. Beckem a dr. Haběťínkem s představiteli české politiky dr. Riegrem, dr. Pražákem a hrabětem Clam-Martinicem. Toto tajné jednání, domluvené dr. Helfferem s dr. Riegrem²⁾, zprostředkoval zřejmě dr. Karel Haběťínek v Pardubicích jednak proto, že toto místo vyhovovalo vídeňské straně, poněvadž Pardubice, ležící na trati Vídeň - Praha, se stávaly tak živým městem s množstvím navzájem se neznajících osob, že zde i významní jedinci unikli pozornosti, jednak snad i proto, že dr. Žák, přítel K. Haběťínka, byl znám jako osoba důvěryhodná a celkem málomluvná. Ostatně vídeňské delegáty mohl dr. Haběťínek nenápadně přivést do Žákova bytu, poněvadž Pardubice dobře znal již z doby svých studií za pravidelných prázdninových pobytů ve městě.³⁾ Jednání, jež formulovalo zásady vyrovnání, se opravdu odehrálo v naprosté tajnosti přes to, že dr. Fr. Lad. Rieger byl v Pardubicích velmi dobře znám; navíc byt dr. Žáka byl na nejživější třídě města.⁴⁾

Císařský reskript z roku 1870 i "Královské zaslání sněmu Našeho království Českého" z 12. září 1871 vzbudily v pardubické veřejnosti velké naděje na brzké upravení státoprávního postavení Čech. Dne 15. září 1871 dokonce uspořádala městská rada a pardubická tělocvičná jednota Sokol lampionový průvod s hudbou, který za velké účasti obecnstva vyzněl jako oslava královského poselství a docfle-

ného vyrovnání.⁵⁾ Ovšem po pádu Hohenwartovy vlády a zmaření jednání o fundamentálních článcích reagovala na změněnou politickou situaci pouze skupina studentů reálné školy tím, že v podvečer pardubického výročního trhu vylepila na veřejné budovy překlad Hugovy básně Král - lhář.⁶⁾ Opatrnější postavení zaujali "dne 5. listopadu 1871 v král. městě Pardubicích shromáždění k volbě poslance do sněmu oprávnění voličové", kteří ve svém prohlášení "Vysoký sněme zemský" žádají, aby čeští poslanci setrvali i nadále "na stanovisku právním, z kterého národ náš v nedlouhé době zajisté skvělé vítězství vybojuje".⁷⁾ Městské zastupitelstvo pak dne 7. listopadu na svém jednání udělilo čestné občanství všem, kdož usilovali o vyrovnání: hraběti Hohenwartovi, dr. K. Haběťínkovi, dr. Schöfflovi, J. Jirečkovi, knížeti Jiřímu z Lobkovic, hraběti Clam-Martinicovi a dr. Al. Pražákovi. Dr. Fr. Lad. Riegerovi bylo čestné občanství uděleno již při prvním zasedání městské rady dne 10. dubna 1861 za zásluhy o "povznešení a zvelebení jazyka českého a národnosti české, jakož i za rozšiřování vědecké vzdělanosti v národě".⁸⁾

Udělení čestného občanství bylo vlastně posledním politickým protestem pardubického měšťanstva proti zmaření českých nadějí na federalizaci Rakouska. Koncem roku 1872 sice souhlasilo s úvodním prohlášením nově zakládaného chrudimského listu Posel z východních Čech, v němž se redakce přihlašuje k státoprávnímu programu, "který národ náš ve všech vrstvách jednoznačně za svůj přijal a jež jest životní podmínkou jeho zdaru i budoucnosti: Samostatnost zemí koruny České v Rakousku federativně zřízeném".⁹⁾ Od té doby však ztratilo dosavadní zájem o politické události, takže poměrně vlažně proběhly roku 1873 Jungmannovy oslavy i volby do říšské rady roku 1874, kdy za pardubický volební okres měst byl zvolen dr. Jan Žák, který však až do roku 1878 nevyvíjel žádnou politickou aktivitu. Pardubice byly a zůstaly i nadále staročeské a přes veliké zklamání z jednání s vídeňským dvorem roku 1871 byly přece jen plně oddány panovnickému rodu, což ostatně okázale demonstrovaly při návštěvě Františka Josefa I. a císařovny Alžběty v Pardubicích počátkem listopadu 1874. Když císař v polovině listopadu odjížděl z Čech, opětně zvolený starosta města Václav Bubeník ho na nádraží ubezpečoval, že císařská návštěva znovu rozplamenila "osvědčenou věrnost a oddanost" obyvatel města ke dvoru.¹⁰⁾ O své věrnosti ujišťovala městská rada císaře i v uvítací adrese, schválené jednomyslně na zasedání dne 27. srpna, zároveň jej však žádala jako krále českého, aby "nastoupena byla dráha smíru, jak vyslovena byla od J. V. nejvyšším reskriptem ze dne 12. září 1871, dráha, která jedine

může vést k uspokojení všech národů a učiniti Rakousko státem mocným, vzdorujícím každému nepříteli".¹¹⁾ Podobně i roku 1878 při příjezdu korunního prince Rudolfa na pardubické nádraží "osvědčilo veškeré zde shromážděné obyvatelstvo nelíbenou lásku a oddanost vznešenému hostu".¹²⁾ Arcikníže přislíbil věnovat Pardubicím i nadále zvláštní přízeň¹³⁾, dvoru se však jednalo spíše o to, aby ve městě zůstal i nadále "dobrý duch, který až dosud vládl v Pardubicích" ve vztahu k císaři.¹⁴⁾

Od počátku sedmdesátých let po pádu fundamentálních článků počal ve městě rychle upadat společenský a kulturní život. Po velkém vypjetí na přelomu šedesátých a sedmdesátých let přestal pracovat Sokol, ovšem velmi malou činnost vyvíjely též ostatní spolky, takže všeobecně platil výrok výboru Sokola z roku 1876, že "v našem spolkovém žití nastává jakési ochabnutí...a pro tuto chvíli není naděje na okamžité osvěžení".¹⁵⁾ Společenský život se snažila na přijatelné úrovni držet jediné měšťanská beseda, která se v této době opravdu stává "tím, čím vlastně má být: střediskem měšťanstva".¹⁶⁾ Pro dosažení tohoto účelu se měšťanská beseda rozhodla postavit Národní dům, v němž by byla společenská místnost, knihovna a čítárna měšťanské besedy, prostory pro divadelní a pěvecké spolky a tělocvična Sokola. Z původních velkorysých plánů však z finančních důvodů sešlo a nakonec byla postavena za pardubickou radnicí jen jednoduchá nenákladná budova, která stíží vyhovovala provozu samotné besedy.

Nedostatek vhodných místností podvázal v první řadě činnost pardubických divadelních ochotníků, pro něž městská rada marně hledala volné místnosti ve školách, zvláště ve škole reálné.¹⁷⁾ Divadelní spolek se z tísnivé situace již nadostal, nevyvedli jej z ní v průběhu celého desetiletí ani schopní a pro divadelní činnost zapálení lidé jako JUDr. Leopold Hruša a profesor reálné školy Gustav Heš. Spolek po odchodu svého posledního předsedy na jiné působiště přestal prakticky existovat a k nové činnosti jej pozvedl až v devadesátých letech pardubický notář a spisovatel JUDr. Josef Štolba. A tak divadlo ve městě čas od času hrály pouze venkovské divadelní společnosti Elišky Zöllnerové, Pavla Švandy st., Vendelína Budila a Jana Pištěka.¹⁸⁾

Úpadek kulturní a společenské činnosti, připisovaný pardubickým a chrudimským tiskem pasivní opozici českých poslanců a "rozkoľu našich národních stran"¹⁹⁾, vedl k tomu, že ve městě opět vzrůstala lojalita k císařskému dvoru, což podnítilo založení Spolku vojenských vysloužilců, který se od roku 1876 snažil vyvážit vliv tělocvičné jednoty Sokol.²⁰⁾ Spolek byl však značnou částí pardubické veřejnosti přijat s nelibostí pro své německé velení.

Nedařilo-li se v sedmdesátých letech kulturnímu životu, pak v oblasti školské je toto desetiletí dobou značného rozvoje. Pardubice po celou dobu druhé poloviny 19. století pociťovaly nedostatek škol, zvláště škol středních, a městská reálka nestačila tento nedostatek nahradit. Pořeba vzdělání širokých vrstev obyvatelstva byla sice určitým způsobem uspokojena osvětovou činností jednotlivých spolků, zvláště spolku hospodářského, který propagoval nové způsoby hospodaření vzájemnou výměnou zkušeností, exkurzemi a zřízením knihovny, jejímž úkolem bylo "šíření hospodářských vědomostí", částečně i měšťanskou besedou, ovšem všeobecné vzdělání dospělých bylo opomíjeno až do konce sedmdesátých let, kdy od této potřeby vedla přímá cesta k založení městského muzea, jehož prvořadým úkolem bylo "přispívat k duševnímu vzdělání obyvatelstva".²¹⁾ Vedení řemeslnických a obchodních živností si však vyžadovalo systematické vzdělání. Požadavek, "abychom se vzdělávali a dle vzdělaného rozumu jednali", vyslovil František Palacký při slavnosti ukončení Dějin národa českého dne 22. dubna 1876. Ovšem na pardubickou společnost působilo i to, že po rozvoji vzdělanosti volali též "mladí", zvláště dr. Eduard Grégr. Svobodomyšlně laděné chrudimské noviny Posel z východních Čech vyzývaly soustavně ke vzdělávání již od roku 1873, ve svém sedmém čísle z tohoto roku se však přimlouvaly i za to, aby bylo zanecháno trpného a přikročeno "k činnému odporu ve věcech školských a národohospodářských". Pardubická buržoazie podle těchto požadavků jednala. Na pardubickém okrese bylo roku 1870 padesát obecních škol s 98 třídami, roku 1884 již 69 obecních a 2 měšťanské školy celkem s 202 třídami. Za uvedené období klesl počet jednotřídních škol a stoupl počet škol s dvěma, třemi a čtyřmi třídami. V samotných Pardubicích přibýly s nemalými oběťmi obce budovy Novoměstské obecní školy a školy měšťanské dívcí, počet tříd vzrostl o třináct, ovšem vzhledem k rychlému růstu města se stále jevil jejich nedostatek.²²⁾ Přeplněné třídy však nebyly zvláštností jen v

zvláštností jen v Pardubicích, ale jevem celočeským. Ačkoliv od roku 1873 do roku 1883 dostal pardubický okres na stavbu nových škol 37.089 zl. subvenci, počátkem osmdesátých let se na okrese nedostávalo ještě nejméně 20 tříd.²³⁾

Jedinou střední školou na lidnatém pardubickém okrese byla městská reálná škola v Pardubicích, která se od počátku sedmdesátých let dostávala do hospodářských těžkostí, jelikož město nemělo dosti prostředků na její udržování. Poněvadž škola měla dobrý zvuk, vynaložila správa města a ředitelství školy namálo úsilí na její udržení. V květnu 1872 odjel ředitel J. V. Jahn do Vídně k ministru vyučování a předložil mu memorandum o "neutěšených poměrech ústavu a vůbec komunálek".²⁴⁾ O slyšení ve věci reálné školy byl požádán i císař, který rozhodl udělit reálce na školní rok 1873 - 74 a 1874 - 75 po 4.000 zl. státní subvence. Tato dočasná finanční pomoc přispěla k tomu, aby reálka mohla být rozšířena na sedmitřídní a aby mohla být zavedena paralelní oddělení. Významnější výpomocí bylo však až udělení státní subvence ve výši 7.000 zl. na léta 1876 až 1879, což "učinilo příruž ustavičným zhoubným změnám ve sboru a způsobilo návrat pravidelných poměrů v něm".²⁵⁾ Ovšem obec se od roku 1876 snažila o to, aby škola byla postátněna, roku 1878 nabídla dokonce státu budovu v hodnotě 205.000 zl., školní sbírky v hodnotě 22.029 zl., státní úpisy na 10.000 zl. a penzijní fond ve výši 4.264 zl. Po zdoluhavých jednáních císař konečně rozhodl, že školu převezme stát od 1. ledna 1880 do své správy.²⁶⁾

Koncem sedmdesátých let se pardubická společnost začala pozvolna vybavovat z několikaleté stagnace svého politického a kulturního života. Důvodů k tomu lze vidět hned několik. Předně si vedoucí činitelé města uvědomili hospodářský význam Pardubic, z něhož se stala důležitá železniční křižovatka a místo, kde roku 1880 pracovalo sedm velkých průmyslových závodů.²⁷⁾ Město do roku 1880 vzrostlo na 10.000 obyvatel, takže svou velikostí se zařadilo na jedno z nejpřednějších míst ve východních Čechách.²⁸⁾ Při tom městské reprezentaci nemohlo uniknout, že do politické, společenské a kulturní pasivity upadla pardubická společnost i její vinou, její desorientací po pádu fundamentálních článků a pocitem nejistoty, vyvolaným probíhající hospodářskou krizí.

Prostředky k oživení veřejného dění hledali představitelé města pouze ve vlastních zkušenostech, ve zkušenostech své generace, které se podařilo od poloviny čtyřicátých let vytvořit z hospodářsky, společensky i kulturně zaostalých Pardubic do konce šedesátých let město s vysokou veřejnou aktivitou. Ovšem hesla počátku šedesátých let již

nedokázala jednoznačně strhnout celé město, jež se mezitím společensky a třídně značně diferencovalo. Staročeská politika nebyla již přijímána tak bezvýhradně jako doposud, byť ve volbách do říšské rady byl roku 1879 opět zvolen deklarant JUDr. Jan Žák. Ve městě se počala koncem sedmdesátých let kolem tiskaře Františka Hoblíka formovat mladočesky orientovaná část městské střední vrstvy a část inteligence především z řad učitelů národních a měšťanských škol a nižších úředníků. Program pozvedávajícího se sebevědomí této středně majetné buržoazie nebyl však příliš vzdálen programu majetného pardubického měšťanstva, volila k jeho naplnění jen jiné prostředky, jako na příklad založení pardubického listu Stráž na východě, jehož první číslo vyšlo 21. června 1878. Prvořadým programem skupiny přívrženců národní strany svobodomyslnc bylo pozvednout "svatý prapor vlastenectví všem věrným na posilu, všem odpůrcům na výstrahu, ku cti a slávě jediného a nedílného národa československého".²⁹⁾ Ačkoliv Stráž na východě často volala po svornosti v národě, přece jen v pardubickém politickém životě se začaly objevovat první neshody, šarvátky, osočování a pomluvy, byť na Pardubicku nebyly ještě tak výrazné jako třeba na sousedním Chrudimsku.³⁰⁾ Veřejné mínění bylo v Pardubicích stále pod vlivem pracovitěho a nepatetického Jana Žáka, neúnavného a charakterního ředitele J. V. Jahna a průbojného starosty Václava Bubeníka, jakož i společenských činovníků především z řad profesorů pardubické reálky. Tato skupina se pokusila za přispění "mladší" strany národní aktivizovat spolkový život. Její počín měl podle názorů pardubických mladočechů přispět k odstranění nedůvěry v národě, která "co zhoubný červ hlodala a hlodá mezi členy toho či onoho spolku".³¹⁾ Mladočeši se však všemožně snažili získat v pardubických spolcích vedoucí pozice, které dosud drželi staročeši - a to i Sokolové - a které nemínili pustit.

Vycházeli-li pardubičtí staročeši při prosazování svých politických záměrů z praktík šedesátých let, spatřovali i koncem sedmého desetiletí 19. století svůj cíl "v práci a vědění" a chtěli jej dosáhnout především zbraní "duševní a ta zve se: vzdělanost a osvěta".³²⁾ Proti tomuto názoru nic samozřejmě nenamítali ani mladočeši a v duchu názorů dr. Eduarda Grégra vysloveného roku 1867 vyzývali Pardubičany k tomu, "aby společnou prací k společnému pracovali cíli: Osvětou k svobodě."³³⁾ A vlastní cestu k svobodě viděli, opět podle hesla Karla Sladkovského ze šedesátých let "Společujme se" v obnově činnosti dosavadních spolků, případně v založení spolků nových.

Průvodním jevem kulturní politiky české buržoazie byl vzrůst nacionalismu. Na Pardubicku jej od konce sedmdesátých let nemalou mírou rozdmýchal mladočeský tisk. Stráž na východě a od roku 1881 i Pernštýn nevybíravým způsobem útočily nejen na Němce, ale i na Maďary, na důstojníky i prosté vojáky sloužící ve velké pardubické posádce. Na stránkách novin se objevují zprávy o "nešetnosti k naší národnosti", o hrubém povýšeneckém chování husarských a dragounských důstojníků k "českým psům" a o rvačkách s maďarskými vojáky v hospodách. Stráž na východě napadá jazykovou nerovnoprávnost na pardubickém nádraží, brojí proti vystavování německých novin v pardubických hostincích, ostře vystupuje proti existenci německé školy ve Veské, "dědině to sotva hodinku na východ od Pardubic", jakož i proti úmyslu německého podnikatele J. Francka založit v Pardubicích továrnu na "pruskou cichorii", výrobek to "zdraví škodlivý". Tisk odsuzuje důstojnické kravály a souboje, kritizuje spolek vojenských vysloužilců, poněvadž jeho členové stále "haptákují". Mnohé články však vyzývají i ke svornosti v národě a k založení společného státoprávního klubu, připomínají slavné tradice českého národa a popularizují pardubické dějiny, kritizují nedostatek národní hrdosti a vyjadřují zklamání nad málo účinnou politikou českých poslanců, tedy i samotného dr. Žáka. Poněvadž dosti ostře útočí na Taaffeovu vládu, nejsou noviny oblíbeny u pardubického okresního hejtmanství, které roku 1882 pětkrát konfiskovalo Stráž na východě za články proti vládě, o utlačování Čechů, o zuboženém českém lidu ve Slezsku a za pobuřování proti německé národnosti. Podobný osud od roku 1882 stihl i Pernštýn, který pokračoval v duchu Stráže na východě, byť tyto noviny, sloužící stejné straně, konkurenčně zničil. Nacionalismus pardubické veřejnosti se vybíjel nejen tím, že například spolek pardubických obchodníků odmítal vést německou korespondenci se svými obchodními partnery, ale i útoky na německy psané firemní štíty ve městě, které byly několikrát pomazány blátem.³⁴⁾

Silným podnětem k vzrůstu nové vlny národního uvědomění byl osvobozenec boj slovanských národů na Balkáně a vítězství ruského vojska u Plevna, což "uvítáno i v Pardubicích s největším nadšením".³⁵⁾ Do popředí zájmu pardubické společnosti se však dostávaly styky i s lužickými Srby, Jihoslovany a především vzrůst vztahu ke Slovákům, "k ubohým našim bratrům pokrevním"³⁶⁾, kteří "upínají toužebně uszlzených zraků svých k nám, nejbližším svým příbuzným".³⁷⁾ Propagátorem vztahů ke Slovákům se stal v Pardubicích profesor reálné školy Josef Mrňávek, který "již od delší doby při

mnohých příležitostech ve prospěch Slováků a vzájemnosti česko-slovenské v městě našem působí, pozornost obecnstva našeho na ně a ubohou jejich vlast obrátiti hledí a tak v užším kruhu k témuž cíli uslechtilému pracuje jako básníci naši Ad. Heyduk a R. Pokorný".³⁸⁾

Styky se Slovenskem, Chorvatskem a Srbskem udržovala zvláště měšťanská beseda, která 8. června 1880 hostila delegaci Slováků a Jihoslovanů za doprovodu Rudolfa Pokorného a Josefa Holečka.³⁹⁾ Měšťanská beseda se podílela i na organizování večera, jehož čistý výnos byl věnován pohofelým v Turčanském Sv. Martině.⁴⁰⁾ V řadách besedy se scházeli všichni čelní představitelé pardubického hospodářského a veřejného života a vztahů ke slovanským národům využívali k posilování českého nacionalismu, který na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let směřoval až k šovinismu.⁴¹⁾

Nacionalismus byl však živěn i opětně vzrůstajícím zájmem o minulost, a to především o minulost vlastního regionu. O dějinách Pardubic se ostatně zajímali v první řadě profesori pardubické reálné školy PhDr. Karel Václav Seydler a PhC. Justin V. Prášek, kteří již roku 1874 požádali pardubickou městskou radu o povolení studia v městském archivu a podali téze zamýšlené práce.⁴²⁾ A až zpracování dějin města Pardubic zůstalo tenkrát pouze u projektu, zájem o dějiny regionu a celého národa neutuchal a přispěl k oživení kulturního a politického dění ve městě a v širokém okolí. Buržoazie využívala tohoto zájmu a neustále zdůrazňovala někdejší slávu českého království. Proto přistoupila pardubická reprezentace s velkou pozorností k oslavám pětistého výročí úmrtí Karla IV., kterého nechápala jako císaře, ale jako českého krále. Takovéto pojetí osobnosti panovníka nebylo po vůli pardubickému okresnímu hejtmánovi, takže jubilejní slavnost ve městě musela být "za příčinou úředního pozastavení" odložena.⁴³⁾ Nakonec se však přece i v Pardubicích "po příkladu všech měst českých" konala velkolepá slavnost, kterou město dokazovalo, že "ani celá staletí nesetřou vděčnou vzpomínku na ty, kdož nejen byli ku právům země této spravedlivými, ale i kdož milovali a ocenili dovedli bodrý lid, zemi tuto obývající".⁴⁴⁾

Oslavy pětistého výročí úmrtí Karla IV. se zúčastnili v Pardubicích všechny spolky, které pod tlakem vzrůstajícího zájmu o politické dění oživovaly pod nepřímým vedením měšťanské besedy svou činnost. Měšťanská beseda byla jediným spolkem, který pracoval i v nepříznivém ovzduší hospodářské a společenské krize. Přitom hledala snad jako jediná nové způsoby, jak "ušlechtili ducha a mysle vzdělávat ve smyslu národním" a jak působiti na své členy, aby "z nich řádní a upřímní stali se vlastenci".⁴⁵⁾ Velký kus osvětové práce vykonali

však i pardubičtí akademici a profesori reálky, kteří roku 1878 zavedli pravidelné literární večírky. Ovšem propagování české literatury se rovněž nelíbilo všudypřítomnému okresnímu hejtmánství, jež literární vystoupení zakázalo a státní zastupitelství celý výbor měšťanské besedy, v jejichž místnostech se literární večery pořádaly, postavilo před soud, ten však členy výboru osvobodil.⁴⁶⁾

Literární schůzky se však těšily u pardubického a okolního obyvatelstva velké pozornosti.⁴⁷⁾ Proto na podnět profesora dr. Karla Václava Seydlera byl 22. listopadu 1879 založen literární spolek pardubický, jehož prvním předsedou se stal advokát dr. Vilibald Lexa. Spolek pokračoval v přednáškách, doplňovaných kulturním pořadem - recitacemi, hudbou, zpěvem - při němž byly na vstupenky losovány dobré české knihy. Svou činností podněcoval k práci další spolky, takže "nastoupil opět čilý život i ve zpěváckém spolku pardubickém Pernštýn".⁴⁸⁾ Podobně začala aktivně působit pardubická tělocvičná jednota Sokol.⁴⁹⁾

Současně vznikly spolky nové: události na Balkáně vyvolaly v Pardubicích roku 1878 založení spolku Červeného kříže, téhož roku vznikl hasičský spolek, roku 1881 pak spolek českých obchodníků. V ovzduší nesmlouvavého nacionalismu požádali nakonec vojenští vysloužilci, kteří ještě roku 1879 okázale světili svůj spolkový prapor v duchu dvojjazyčnosti, o povolení českého velení, což jim bylo roku 1881 schváleno.⁵⁰⁾

Organizovat se začali i řemeslníci a dělníci. Roku 1879 založili typografických dělníků z východních Čech svůj podpůrný spolek se sídlem v Pardubicích, roku 1880 byla založena Řemeslnická jednota, z ní se však o rok později vydělili vlastníci živností a založili si svou Živnostensko-řemeslnickou besedu, takže Řemeslnická jednota se v dalších letech rozvíjela jako podpůrný a vzdělávací spolek dělnický.⁵¹⁾

Všechny pardubické spolky pojily na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 19. století společné záměry staročeské a mladočeské politiky zvláště na poli kulturním. Jednotlivým pojitkem v oblasti politické - byť k problému přistupovali s rozdílnými názory - byl vstup českých poslanců, a tedy i pardubického JUDr. Jana Žáka na říšskou radu a v oblasti kulturní zájem o rychlé dostavění Národního divadla.⁵²⁾

Díky společné aktivitě kolem těchto dvou událostí oživila činnost celá pardubická veřejnost, hmotně u středních městských vrstev mnohem lépe situovaných než v polovině šedesátých let, která opět začala projevovala velký zájem o českou minulost, o umění, o

lidové památky, o vzrůst vzdělanosti a o život slovanských národů žijících v Rakousko-Uhersku. Tento zájem živil nacionalistické tendence, pod jejichž vlivem se rozvíjela činnost pardubických spolků, mezi něž se roku 1880 zařadil i spolek, který ve svém pracovním programu koncentroval část průvodních jevů české politiky, spolek muzejní. Zvýšení veřejného zájmu o českou hospodářskou, školskou a kulturní autonomii však od poloviny osmdesátých let upadalo a vyhroutil se v politický zápas mezi mladočechy a staročechy, z něhož posléze ve volbách roku 1891 vyšla vítězně i v Pardubicích národní strana svobodomyslná.

Poznámky:

1) Roku 1850 měly Pardubice 5.225 obyvatel, a to město se Zeleným a Bílým předměstím, Hůrka, Jesničany Malé, Sv. Trojice, Zámecký okres a Vystrkov. Viz Zevrubný popis rozdělení země království Českého r. 1854. Tentýž údaj i Karel Adámek, *Z naší doby, díl I., Velké Meziříčí 1886, str. 22, pozn. 1, jakož i Retrospektivní slovník obcí ČSSR, I/1, Praha 1978, str. 608. Pamětní kniha města Pardubic, Okresní archiv Pardubice (dále jen OA Pa), fond Rukopisy, kn.č.27, str. 675, uvádí 4.731 obyvatel. Dr. J.V. Prášek v recenzi Sakařových Dějin Pardubic nad Labem, Časopis pro dějiny venkova, roč. XI (1924), str. 130, udává k roku 1850 celkem 5.052 obyvatel.*

2) J. Heidler, *Příspěvky k listáři Dra Frant. Lad. Riegra, d. I, Praha 1924, str. 210.*

3) Karel Habětínek jezdil do Pardubic na prázdniny ke svému strýci truhláři Habětínkovi, který jej podporoval na studiích.

4) Schůzka unikla pozornosti i pardubických historiografů. Josef Sakař ve svém zevrubném díle *Dějiny Pardubic nad Labem, díl I, Pardubice 1920, str. 244, ji datuje k 10. únoru 1871, Dr. J. V. Prášek, c. d., str. 133, opravuje Sakařovo sdělení a schůzku klade na prosinec roku 1870; dovolává se při tom svědectví samotného dr. J. Žáka, jenž o této tajné poradě učinil prý zápis, který se nedochoval. V dopise dr. Pražáka dr. Riegrovi ze 4. září se však o pardubické schůzce mluví jako o provedené, viz J. Heidler, c. d., str. 212. O tom, že se porada konala dne 20. srpna 1870 viz Dr. Michal Navrátil, *Tajná politická schůze v Pardubicích dne 20. srpna 1870, Příloha Národní politiky, č. 41 z 10. února 1929, dále H. Traub, Fr. L. Rieger, Praha, c. d., str. 151, Dr. Zdeněk Tobolka, Politické dějiny československého národa od roku 1848 do dnešní doby, díl II, Praha 1933, str. 217; Minulost našeho státu v dokumentech, Praha 1971, str. 294. Adolf Srb, Šedesát**

let politického zápasu o práva národa českého 1848 - 1908, Praha 1908, o schůzce v Pardubicích nemluví, žádnou zmínku jsme nenašli o pardubických jednáních ani v regionálním tisku, byť Hlas z Chrudimska, roč. II, č. 29 z 25. září 1891 v článku Před 20 lety se vracejí dosti podrobně k jednáním roku 1870 a 1871.

5) Kronika tělocvičné jednoty Sokol Pardubice I, str. 62; Čeněk Kalandra, Slovo císařské (Oslava jeho v Pardubicích), Hraničář, roč. VI, č. 55 z 3. září 1927. Autor mylně klade ve své vzpomínce konání průvodu do roku 1872.

6) Kronika tělocvičné jednoty Sokol Pardubice.

7) Provolání "Vysoký sněme zemský", Východočeské muzeum Pardubice, sign. R 15/25.

8) Památní kniha města Pardubic, str. 610. Viz i OA Pa, f. Archív města Pardubic, kn. 133, Kniha protokolů.

9) Posel z východních Čech, číslo na ukázkou z 21. listopadu 1872.

10) Tamtéž, r. II, č. 22 z 21. listopadu 1874.

11) Tamtéž, č. 17 z 5 září 1874. Skutečnost, že Pardubice jako první česká obec podala císaři roku 1874 petici o státoprávním vyrovnání, byla spojována se sebevraždou pardubického starosty Karla Černíka, jemuž prý za tuto petici byly činěny pardubickým významným podnikatelem Josefem Krausem výčitky, protože prý petice značně ohrozí císařem slíbenou subvencí na reálku. Tamtéž, č. 20 ze 17. října 1874.

12) OA Pa, f. Hlavní škola, kn. č.3, Gedenkbuch der pardubitzer Hauptschule, str. 66.

13) Stráž na východě, roč.I, č. 4 z 2. srpna 1878.

14) Tamtéž, č. 1 z 21. června 1878. V tomto smyslu se vyslovil císař k deputaci pardubické městské rady, která mu děkovala za postátnění reálky. O věrnosti Pardubic ujistil císaře starosta Leopold Werner i roku 1880 při krátké císařově zastávce ve městě. Posel z východních Čech, VIII, č. 11 z 12. června 1880.

15) Kronika tělocvičné jednoty Sokol Pardubice I, str.76.

16) OA Pa, Městská beseda, karton 3, Zpráva jednatele měšťanské besedy v Pardubicích za léta 1874 - 76.

17) OA Pa, Archív města, Zasedací protokol městské rady, kn. č. 135, str. 52, jednání dne 10. října 1874.

18) Divadelní společnosti se těšily vždy v Pardubicích velké oblibě. Viz Josef Šmaha, Vzpomínky z mládí, Samostatné směry, r.I, č. 48 ze 17. října 1901.

19) Stráž na východě, II, č. 6 z 15. března 1879; Český východ I, č.28 z 16. března 1878.

20) OA Pa, Pamětní kniha, str.651.

21) První zpráva městského muzea v Pardubicích, Pardubice 1882, str. 3.

22) Adolf Srb, c.d., str. 130 ad.

23) Pernštýn V, č. 64 z 9. srpna 1884. Jan Šafránek, Vývoj soustavy obecního školství v království Českém od roku 1765 - 1895, Praha 1897, udává, že roku 1870 byly na okrese Pardubice 63 školy se 100 třídami, roku 1880 již 74 školy se 158 třídami.

24) České školství v nové době od roku 1870 až 1885, jeho stezky a tužby, Praha 1886, str. 32 a 38.

25) OA Pa, Reálná škola, Památná kniha, nestr.

26) Tamtéž.

27) OA Pa, f. Rukopisy, Kniha pamětní, str. 638. Josef Sakač, Dějiny pardubických škol, Jubilejní zpráva c.k. reálky v Pardubicích, Pardubice 1913, str.37; Dr. Václav K. Vendl, Dějiny státní reálky v Pardubicích, Pardubice 1929, str. 47; Josef Sakač, Dějiny Pardubic, str. 248. Dr. Zdeněk Tobolka, c.d., díl III, Praha 1934, str. 81, připisuje postátnění reálky práci Českého klubu. Je to mylné tvrzení, císař rozhodl o postátnění školy již při audienci městské deputace dne 4. března 1878. Viz OA Pa, f. Reálka, Pamětní kniha, zápis k roku 1878; Posel z východních Čech, VI, č. 8 z 20. dubna 1878. Císařovo rozhodnutí bylo 6. března 1878 oznámeno městské radě v Pardubicích. Svízelné a zdlouhavé jednání o postátnění školy je chrudimským tiskem připisováno "politickým důvodům". Český východ, I, č. 32 z 13. března 1878.

28) Roku 1870 pracovaly ve městě 4 větší průmyslové podniky. Viz rukopis R 5, KM Pa. R.1871 byla otevřena trať do Havl. (Německého) Brodu. R.1865 měly 8.197 obyvatel. R.1869 měly Pardubice 8.197 obyvatel a 582 domů. Seznam měst v království českém, 1878, str.269.

29) Podle sčítání lidu z konce roku 1880 mělo město 10.292 obyvatel a 644 domy. Sr. OA Pa, Pamětní kniha, str. 675, dále J. V. Prášek, c.d., str. 130; Pernštýn, II, č. 5 z 20. ledna 1881 udává 10.085 obyvatel a pochvaluje si, že číslem tím vstupují Pardubice mezi "větší města království Českého". Němců žilo ve městě 113, většinou to byli úředníci a důstojníci. K české národnosti se přihlásili a "statečně hájili národní čest města Pardubic i zdejší izraelité". Uvedený počet obyvatel udává i Stráž na východě IV, č. 3 z 5. února 1881.

Srv. i Místní přehled kr. města Pardubice s pojmenováním ulic, označení starých a nových čísel domů, jejich vlastníků a výsledek sčítání lidu roku 1881, Pardubice 1881. Srov. Retrospektivní lexikon I/1, str. 608.

30) Stráž na východě I, č. 1 z 21. června 1878. Pernštýn začal vycházet 1. července 1880 a vlastnil jej František Hoblík.

31) Ostré polemiky vedly od roku 1877 mezi sebou oba chrudimské listy, mladočesky orientovaný Posel z východních Čech a konzervativní Český východ. Od roku 1880 se začaly objevovat útoky i na pardubického poslance dr. J. Žáka, který prý neplní poslancecké povinnosti a neúčastní se jednání říšské rady; k Žákově obvinění se propůjčil i poslanec Karel Adámek.

32) Stráž na východě II, č. 6 z 15. března 1879.

33) Český východ I, č. 26 z 2. března 1878. V Pardubicích osvětlu propagoval zvláště horlivě J. V. Jahn.

34) Český východ II, č. 18 z 19. září 1879.

35) Do roku 1878 vycházely v Pardubicích Památné noviny Sokola pardubického (1865 - 1885), roku 1875 Česká rodina, v letech 1876 - 77 Domácnost, roku 1876 tiskli Hoblík a Bayer Obrazy ze života. V letech 1875 - 1877 byl tištěn v Pardubicích časopis Die Waldhütte, roku 1877 časopis židovských učitelů Izraelitischer Lehrbote. Mimo tyto časopisy vycházel od roku 1871 Úřední (pak Úřední) list c.k. okresního hejtmanství v Pardubicích.

36) Viz o tom zvl. Stráž na východě I, č. 1, č. 5; ročník II, č. 6, č. 9, 4, 16, 4, 18, 4, 23; ročník III, č. 15, č. 19; ročník IV, č. 1, č. 3, č. 6, č. 7, č. 10, č. 11, č. 13, č. 14, č. 29, č. 32, č. 39. Pernštýn I, č. 13, č. 22, ročník II, č. 6, č. 10, č. 11.

37) Český východ I, č. 15 z 15. prosince 1877.

38) Pernštýn II, č. 22 z 29. května 1881. Srv. J. Tkadlečková. Slovakofilské hnutí v českých krajincích koncom 19. storčia, Historický časopis, r. III (1956), str. 470.

39) Stráž na východě IV, č. 10 z 21. května 1881.

40) Pernštýn II, č. 22 z 29. května 1881. Josef Mrňávek se narodil v Pardubicích 24. srpna 1853, zemřel 17. prosince 1929 v Praze. Po vysokoškolských studiích působil v letech 1876 - 1884 jako profesor na pardubické reálce. Napsal řadu pedagogických a cestopisných spisů, do denního tisku psal drobné studie, různorodé články a cestopisné črty, mimo jiné i o své cestě Slovenskem, které uveřejnil

Pernštýn I, č. 4 a r. II, č. 21 a 22. Ze středoškolských studií se znal s Rudolfem Pokorným, který ve školních rocích 1867/8 a 1868/9 navštěvoval pardubickou reálku. Mrňávek chodil o třídu výš. OA Pa, f. Reálka, kn. č. 18 a kn. č. 20, Seznam žáků, list č. 32 a 26.

41) OA Pa, f. Měšťanská beseda, kn. č. 1, Památní kniha měšťanské besedy v Pardubicích, nestr.; Josef Weger. Dějiny měšťanské besedy, str. 28; Pernštýn I, č. 1 z 1. července 1880 uvádí, že do Pardubic přibyli "slováctí studující", kteří byli "skvěle uvítáni".

42) Pernštýn II, č. 22 z 29. května 1881. Viz i Stráž na východě IV, č. 10 z 21. května 1881.

43) J. Tkadlečková. c.d., str. 483.

44) Koncept žádosti z 24. října 1874 ve sbírce KM Pa, sign. S1 IX/421 - 3. Žádost byla vyřízena kladně na jednání městské rady dne 28. října 1874, OA Pa, kn. č. 135, str. 56 ve fondu Archiv města. Dr. Seydler započal s heuristikou, avšak materiál využil jen na zpracování části zápisu v městské kronice, část jeho poznámek pro stejný účel použil prof. Josef Weger a snad i Josef Sakař, OA Pa, Rukopisy, kn. č. 27. Nelze říci, zda materiál Dr. Seidlera podnítil prof. Mrňávka k tomu, že v jednání výboru muzejního spolku dne 6. ledna 1884 navrhl napsání dějin města, je to však pravděpodobné, poněvadž oba byli přáteli a roku 1885 se prof. Mrňávek oženil s vdovou po dr. Seidlerovi. V jednání výboru muzejního spolku informoval dne 1. března 1885 prof. Lavička, že J. Mrňávek pracuje na monografii Pardubic: OA Pa, f. Muzejní spolek, Kniha protokolů č. 1. Žádnou práci však prof. Mrňávek zřejmě nezanechal.

45) Posel z východních Čech VI, č. 23 ze 4. prosince 1878.

46) Stráž na východě I, č. 12 ze 7. prosince 1878; srv. též č. 12 z 21. prosince a jednání městské rady v Pardubicích dne 28. listopadu 1878. OA Pa, Archiv města, kn. č. 135.

47) Stráž na východě II, č. 19 ze 4. října 1879.

48) OA Pa, Pamětní kniha, str. 646. Josef Weger. Dějiny měšťanské besedy v Pardubicích, Pardubice 1888, str. 22.

49) Svědčí o tom skutečnost, že o literárních produkcích pravidelně referoval tisk, chrudimský Český východ a Posel z východních Čech a pardubická Stráž na východě.

50) Český východ I, č. 24 z 16. února 1878; viz i Památník zpěváckého spolku Pernštýn v Pardubicích, Pardubice 1911, str. 41 ad.

51) Stráž na východě II, č. 19 ze 4. října 1879; viz Památník tělocvičné jednoty Sokol Pardubice I, str. 20 ad.

52) Slavnostní svěcení praporu se neslo v duchu loyality k císařskému dvoru, pozvánky i pamětní medaile jsou české a německé. OA Pa; Soudobé dokumenty 1879, KM Pa, inv. č. 7409.

53) "První řemeslnicko-dělnický všeobecně se podporující spolek Řemeslnická jednota v Pardubicích" rozvíjel vedle činnosti podpůrné rozsáhlou činností osvětovou, zvláště divadelní. V době svého založení měl 57 členů, za 25 let vzrostl na 230 členů. OA Pa, f. Řemeslnická jednota. Živnostensko-řemeslnická beseda měla při svém založení roku 1881 pouze 27 členů, z nichž někteří byli z počátku i členy Řemeslnické jednoty. Živnostensko-řemeslnická beseda se orientovala pouze na účast při pohřbech svých členů, později i na činnost osvětovou a podpůrnou. OA Pa, f. Živnostensko-řemeslnická beseda.

54) Roku 1880 rozhodla městská rada, aby pardubická obec přistoupila ke sboru pro zřízení Národního divadla "co skutečný člen". OA Pa, Archív města, kn. 136, jednání dne 3. června 1880, str. 25. Zvýšení zájmu o postavení Národního divadla se projevoval od roku 1877, srv. Český východ I, č. 11 ze 17. listopadu. Stráž na východě uveřejnila seznam osob, které přispěly na zlatkovou sbírku pro Národní divadlo. Ve prospěch "našeho národního velechrámu, národního divadla" zavedla Živnostensko-řemeslnická beseda krejcarovou sbírku při vstupu do spolkové místnosti; ještě roku 1884 tato sbírka vynesla 25 zl. OA Pa, f. Živnostensko-řemeslnická beseda v Pardubicích, kn. č. 1, "Památní kniha, založená ku památce odhalené pomníku bratranců Veverků, vynálezců ruchadla, dne 8. září 1883", str. 6.

ZUSAMMENFASSUNG

PARDUBICER GESELLSCHAFT IN DEN 70-ER JAHREN DES 19. JAHRHUNDERTS

Anfangs der 70-er Jahre des 19. Jahrhunderts fiel Pardubice in eine politische, wirtschaftliche und kulturelle Depression, die erstens auf die entstandene wirtschaftliche Krise und zweitens auf enttäuschte Hoffnungen auf eine staatsrechtliche Ordnung mit der Wiener Regierung zurückzuführen ist. Zur Formulierung der Fundamentalglieder fand eine heimliche Beratung der Vertreter tschechischer Politik mit den Vertretern der Hohewart's Regierung am 20. August 1870 in Pardubice in der Wohnung des Dr. Žák statt, die sogar der Aufmerksamkeit der Fachöffentlichkeit entging.

Nach verlorenen Hoffnungen 1872 fiel die Pardubicer Gesellschaft in eine Apathie, die politische Tätigkeit ließ nach, Kulturvereine entwickelten fast keine Tätigkeit, das wirtschaftliche Leben war infolge der entstandenen Krise lahmgelegt. In der Stadt erschien nur die Bestrebung nach der allmählichen Entwicklung des Schulwesens. Im Laufe eines Jahrzehntes wuchs die Zahl der Klassen an, es wurden zwei Schulgebäude aufgebaut, die Neustadtschule und die bürgerliche Mädchenschule, und die Stadtverwaltung bemühte sich mit großer Anstrengung um die Erhaltung der einzigen Mittelschule im Bezirk, der tschechischen städtischen Realschule, was zum Schluß dank der mehrfachen staatlichen Subvention gelungen war; 1880 wurde dann die Schule vom Staat in seine Verwaltung übernommen.

Eine allmähliche Belebung des politischen Lebens seit der 2. Hälfte der 70-er Jahre regte einen Anwuchs des Einflusses der nationalen Freisinnigenpartei an, wenn auch Pardubice im Grunde genommen der (alttschechischen) Nationalpartei getreu blieb. Die Jungtschechen begannen 1878 das regionale Blatt "Stráž na Východě" (Wache im Osten) herauszugeben, das für das Beenden der tschechischen passiven Resistenz sprach, was auch die Nationalpartei und ihren Pardubicer Repräsentanten Dr. Žák zur aktiven Politik und später zum Eintritt in das Reichsrat 1879 wieder brachte.

Eine Begleiterscheinung des heranwachsenden Interesses für das politische Geschehen war die zunehmende Rivalität zwischen den beiden politischen Parteien, die jedoch durch den gewachsenen tschechischen Nationalismus verbunden waren, der besonders gegen die deutsche Tagespresse, gegen die deutschen Schulen im Bezirk und gegen das überhebliche Benehmen der nichttschechischen Offiziere der Pardubicer Reitgarnison gerichtet war. In der Stadt kam eine charitative Beziehung zu den unterdrückten slawischen Völkern - zu Slowaken, Kroaten, Serben und Lausitzer Sorben zur Erscheinung, deren Besuche in der Stadt stürmisch begrüßt waren.

Die Pardubicer Bezirkshauptmannschaft kämpfte gegen den Nationalismus, in dessen Diensten das Blatt "Stráž na Východě" weiter stand, durch das Verbot verschiedener nationalorientierter Veranstaltungen wie z.B. literarischer Abende der Bürgerressource oder Feierlichkeiten anlässlich des 500. Todesjubiläums Karl IV., durch Konfiskationen einzelner Hefte von "Stráž na Východě". Zum Bestandteil der Nationalbewegung wurde das Interesse für die Vergangenheit der Stadt, was zur Gründung des Museumvereines 1879 führte. Es erneute sich das Bedürfnis der lokalen Kultur, die Vereine begannen ihre aufklärende und bildende Tätigkeit auszuüben, es wurden neue Vereine gegründet, und es erwachte auch die Bemühung um ein schnelles Beenden des Aufbaus des Nationaltheaters mit Hilfe von Sammlungen. Die städtische Reprä-

sensation erwarb ihr Bewußtsein wieder. In der Stadt, die zum wichtigen Eisenbahnknoten wurde, arbeiteten sieben große Werke, und die Bevölkerungszahl nahm ständig zu, 1880 überschritt die Zahl 10 000 Einwohner. Dabei war das Stadtgebiet eine günstige Stelle für die Gründung neuer Industrierwerke.